

Byzantina Symmeikta

Vol 29 (2019)

BYZANTINA SYMMEIKTA 29

Βιβλιοκρισία: The Georgian Manuscript Book abroad, N. Chkhikvadze (ed.), M. Karanadze, V. Kekelia, Z. Samarganishvili (project coordinator) and L. Shatirishvili, English Translation by L. Mirianashvili, Tbilisi, Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, 2018

Eka TCHKOIDZE

doi: [10.12681/byzsym.20992](https://doi.org/10.12681/byzsym.20992)

Copyright © 2019, Eka Tchkoidze

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

TCHKOIDZE, E. (2019). Βιβλιοκρισία: The Georgian Manuscript Book abroad, N. Chkhikvadze (ed.), M. Karanadze, V. Kekelia, Z. Samarganishvili (project coordinator) and L. Shatirishvili, English Translation by L. Mirianashvili, Tbilisi, Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, 2018. *Byzantina Symmeikta*, 29, 421–425. <https://doi.org/10.12681/byzsym.20992>

The Georgian Manuscript Book abroad, N. CHKHIKVADZE (ed.), M. KARANADZE, V. KEKELIA, Z. SAMARGANISHVILI (project coordinator) and L. SHATIRISHVILI. English Translation by L. MIRIANASHVILI, Tbilisi 2018 [Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts], pp. 351. ISBN 978-9941-9564-9-2

Το υπό συζήτηση βιβλίο αποτελεί την αγγλική μετάφραση του βιβλίου που είχε κυκλοφορήσει με τον ίδιο τίτλο στα γεωργιανά το 2018, με την επιμέλεια της επιστημονικής ομάδας του Εθνικού Κέντρου Χειρογράφων K. Kekelidze. Η έρευνα υλοποιήθηκε με τη χρηματοδότηση του Εθνικού Επιστημονικού Ιδρύματος Shota Rustaveli της Γεωργίας (Shota Rustaveli National Science Foundation (www.rustaveli.org.ge)). Πρόκειται για εκτενή και αναλυτική παρουσίαση των γεωργιανών χειρογράφων βιβλίων που σώζονται εκτός Γεωργίας σε διάφορα κράτη, τα οποία εμφανίζονται στην αρχή του βιβλίου με τους αριθμούς των χειρογράφων που εντοπίστηκαν σε κάθε ένα (συνολικά σε 13 χώρες). Συγκεκριμένα: στην Αυστρία 18, στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής 7, στο Ηνωμένο Βασίλειο 101, στη Γερμανία 18, στην Αίγυπτο 221, στο Βατικανό 16, στην Ιταλία 10, στο Ισραήλ 158, στην Πολωνία 11, στη Ρωσία 580, στην Ελλάδα 86, στη Γαλλία 31, στην Αρμενία 178. Μετά τον Πίνακα Περιεχομένων (σσ. 5-6) ακολουθούν οι Ευχαριστίες (σσ. 7-8) και ο πλήρης κατάλογος (σσ. 10-12) με τις βιβλιοθήκες και αρχεία των ανωτέρω χωρών, όπου φυλάσσονται τα γεωργιανά χειρόγραφα μαζί με τους αριθμούς τους. Η κάθε χώρα αποτελεί μια ενότητα/ ξεχωριστό κεφάλαιο και συνοδεύεται με φωτογραφίες από ενδεικτικά φύλλα των σχετικών χειρογράφων.

Η παρουσίαση των γεωργιανών χειρογράφων στην εν λόγω έκδοση ξεκινάει με την Αυστρία (σσ. 13-24). Παρατίθενται σύντομα βιογραφικά στοιχεία (σσ. 13-14) των δύο επιστημόνων: του γλωσσολόγου Hugo Schuchardt και του θεολόγου Grigol Peradze (1899-1942), οι οποίοι ασχολήθηκαν με αυτά. Αυστριακή Εθνική Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Graz και η Εκκλησία του Τάγματος Mechitarist Αρμενίων Καθολικών στη Βιέννη κατέχουν συνολικά 18

γεωργιανά χειρόγραφα, εκ των οποίων το παλαιότερο χρονολογείται στον 7ο-8ο¹, ενώ τα νεότερα στον 17ο αιώνα. Όλα τα χειρόγραφα είναι είτε λειτουργικής χρήσης (τετραευαγγέλια, ψαλμοί, υμνογραφικές συλλογές), είτε μεταφρασμένοι από τα ελληνικά αγιολογικοί βίοι, ή συλλογές με ασκητικά έργα και ομιλίες. Αξιοσημείωτο είναι το χειρόγραφο Graz Geo. 2058/4, που εμπεριέχει τη λειτουργία του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου και χρονολογείται στο 985. Η σχετική περιγραφή του είναι αρκετά εκτενής (σσ. 21-22).

Τα επιστημονικά κέντρα στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής απέκτησαν το πρώτο γεωργιανό χειρόγραφο το 1940 και το τελευταίο το 2012 (σσ. 25-31). Πρόκειται για τις εξής βιβλιοθήκες: Houghton Library (Harvard University), Princeton University Library, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies (Washington DC), Walters Art Museum (Baltimore), Hill Museum και Manuscript Library, Lilly Library (University of Indiana). Ιδιαίτερης αξίας είναι η τριγλώσση περγαμινή (στα συριακά, ελληνικά και γεωργιανά, Garrett MS. 24), που χρονολογείται στο 989 (σώζεται στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Princeton). Πρόκειται για το έργο του Αλεξάνδρου της Κύπρου *Περί της εύρεσης του Τιμίου Σταυρού* (β' μισό 6ου αι.)². Η γεωργιανή εκδοχή/μετάφραση του κειμένου αυτού θεωρείται σημαντική για τους βυζαντινολόγους, δεδομένου ότι το χειρόγραφο είναι το παλαιότερο που εμπεριέχει αυτό το σύγγραμμα.

Οι επιστήμονες που σχετίζονται με τη μελέτη των γεωργιανών χειρογράφων στη Γερμανία είναι τρεις: Constantin Von Tischendorf, Michael Tarchnischvili (1897-1958) και Julius Assfalg (1919-2001). Οι βιογραφίες τους παρατίθενται σσ. 32-33 (για τα χειρόγραφα στη Γερμανία βλ. σσ. 32-42). Το παλαιότερο χειρόγραφο φυλάσσεται στην Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου (Ms.or.minutoli.135a/ UB, (ehem.PrSB) και χρονολογείται στον 12ο αι., ενώ τα υπόλοιπα στον 15ο-19ο αιώνα. Επιπρόσθετα, υπάρχουν άλλες τρεις βιβλιοθήκες με γεωργιανά χειρόγραφα: Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Λειψίας, Βιβλιοθήκη της Göttingen και Βιβλιοθήκη του Γερμανικού Συνδέσμου Ανατολικών Σπουδών στο Halle.

Τέσσερα είναι συνολικά τα ιδρύματα στο Ηνωμένο Βασίλειο που κατέχουν γεωργιανά χειρόγραφα (σσ. 43-68): η Βρετανική Βιβλιοθήκη και οι βιβλιοθήκες Πανεπιστημίων του Cambridge, της Οξφόρδης και του Birmingham. Το πρώτο γεωργιανό χειρόγραφο εμφανίστηκε στις βρετανικές βιβλιοθήκες ήδη τον 19ο αιώνα λόγω του αυξημένου ενδιαφέροντος προς τις αρχαιότητες και τον

1. Πρόκειται για κάποια τετράδια και όχι ολόκληρα χειρόγραφα.

2. Βλ. πρόχειρα Η. G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, 399.

πολιτισμό της Ανατολής. Ένα από τα σημαντικότερα χειρόγραφα που σώζονται στη Μεγάλη Βρετανία είναι η Συλλογή του 1034-1042 (Add.Ms.11281) με τους Βίους σημαντικών πατέρων της χριστιανικής Ανατολής (συνολικά 14). Σύμφωνα με τη σημείωση του κωδικογράφου, ο κώδικας αυτός αντιγράφηκε για τη Γεωργιανή Μονή του Τιμίου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα. Το παλαιότερο γεωργιανό χειρόγραφο της Βρετανίας είναι η περγαμινή του 6ου-7ου αιώνα (Georgian Ms. 1/ Taylor-Schechter Ms. 12, 183), που ανήκει στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Cambridge. Στον υπό συζήτηση τόμο ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στον επιφανή Άγγλο διπλωμάτη και μεταφραστή Oliver Wardrop (1864-1948, σσ. 59-60), τον πρώτο που ξεκίνησε να ασχολείται με τις γεωργιανές σπουδές στην Οξφόρδη.

Ο αριθμός των γεωργιανών χειρογράφων που σώζονται στην Αίγυπτο (σσ. 69-109) είναι μεγάλος και οφείλεται στη σημαντική παρουσία των Γεωργιανών μοναχών στη Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Όρος Σινά κυρίως στον 9ο -10ο αιώνα. Με τα χειρόγραφα αυτά ασχολήθηκαν αρκετοί επιστήμονες, Γεωργιανοί και μη. Ωστόσο, στην έκδοση παρουσιάζονται μόνο οι 3 εξ αυτών (σσ. 71-72): Alexandre Tsagareli (1844-1929), Nicholas Marr (1864-1934) και Gérard Garitte (1914-1990). Οι θεματικές ενότητες των χειρογράφων είναι οι εξής: βιβλικά κείμενα (σσ. 72-77), διάφορες συλλογές με ομιλίες των Πατέρων της Εκκλησίας και αγιολογικούς βίους (σσ. 77-89), λειτουργικά κείμενα (σσ. 89-97), υμνογραφικές συλλογές (σσ. 98-109).

Συνολικά είναι 16 τα γεωργιανά χειρόγραφα που σώζονται στο Βατικανό, οπότε οι σχετικές πληροφορίες που παρατίθενται για αυτά είναι σύντομες (σσ. 110-112). Επίσης λίγα είναι τα χειρόγραφα που σώζονται στην Ιταλία (σσ. 113-114) στην Εθνική βιβλιοθήκη της Νεάπολης.

Το κράτος του Ισραήλ κατατάσσεται στις χώρες με πολλούς γεωργιανούς κώδικες στην κατοχή του (σσ. 115-146). Η βιβλιοθήκη του Ορθοδόξου Πατριαρχείου των Ιεροσολύμων αριθμεί 161 γεωργιανά χειρόγραφα. Η ιστορία τους είναι συνδεδεμένη με την ίδρυση της γεωργιανής μονής του Τιμίου Σταυρού στα Ιεροσόλυμα τον 11ο αιώνα. Οι θεματικές ενότητες των χειρογράφων αυτών είναι παρόμοιες με τα χειρόγραφα της γεωργιανής συλλογής της Μονής της Αγίας Αικατερίνης του Όρους Σινά: βιβλικά κείμενα (σσ. 118-120), διάφορες συλλογές ομιλιών των Πατέρων της Εκκλησίας και αγιολογικών βίων (σσ. 120-133), λειτουργικά κείμενα (σσ. 134-139), υμνογραφικές συλλογές (σσ. 139-148).

Ο βασικός φορέας που κατέχει γεωργιανά χειρόγραφα στην Πολωνία, 10 συνολικά, είναι το Μουσείο και η βιβλιοθήκη Czartoryski στην Κρακοβία

(σσ. 147-148). Τα περισσότερα εξ αυτών χρονολογούνται στον 16ο-18ο αι., ενώ το παλαιότερο στον 11ο αιώνα (Sygn. 1919).

Η Ρωσία είναι η χώρα με τα περισσότερα γεωργιανά χειρόγραφα (σσ. 149-187). Το Κρατικό Ιστορικό Μουσείο Μόσχας (σσ. 149-150) και η Εθνική Βιβλιοθήκη Ρωσίας στην Αγία Πετρούπολη (σσ. 150-155) κατέχουν λίγα εξ αυτών (μόνο 22). Το Ινστιτούτο Ανατολικών Χειρογράφων της Ακαδημίας Επιστημών της Ρωσίας είναι ο φορέας που αριθμεί 558 γεωργιανά χειρόγραφα (του 11ου-19ου αιώνα, σσ. 155-187). Τα χειρόγραφα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: θρησκευτικά και σε ευρεία κλίμακα κοσμικής λογοτεχνίας και επιστημονικού περιεχομένου: ιστορικά και γεωγραφικά συγγράμματα, πραγματείες μαθηματικής και ιατρικής, φιλοσοφικά, λεξικά, εγχειρίδια γραμματικής, νομικά, λογοτεχνία (πεζά), ποίηση, συλλογές με μεικτό περιεχόμενο, στρατιωτικές πραγματείες, διάφοροι κατάλογοι. Στην πρώτη κατηγορία πρέπει να αναφερθεί το Τετραευαγγέλιο του 13ου-14ου αιώνα με λίγες μικρογραφίες (Α1 (Α3), σ. 156). Από τα χειρόγραφα που εμπεριέχουν ιστορικά έργα όλα χρονολογούνται στον 18ο-19ο αιώνα. Πρόκειται για την Ιστορία του Κάρτλι (τα γεωργιανά βασιλικά χρονικά) και τα συγγράμματα που καλύπτουν τα γεγονότα του 18ου-19ου αιώνα.

Το πρώτο γεωργιανό χειρόγραφο εισήχθη στο εν λόγω Ινστιτούτο το 1818, τη χρονιά δηλαδή της ίδρυσής του. Κατέχει τις προσωπικές συλλογές των Γεωργιανών ερευνητών του 19ου αιώνα και των εκπροσώπων της βασιλικής οικογένειας των Βαγρατιδών. Εξ ου και ο μεγάλος αριθμός των χειρογράφων του 18ου-19ου αιώνα.

Όλα τα χειρόγραφα που σώζονται στην Ελλάδα ανήκουν στη Μονή Ιβήρων (σσ. 188-211). Πρόκειται για τα βιβλικά κείμενα και τις μεταφράσεις που έχουν γίνει πριν από τον Ευθύμιο τον Ιβηρίτη/Αγιορείτη³ (950?-1028) και θεωρούνται σημαντικότερα για τη γεωργιανή λογιόσυνη αντίγραφα που χρονολογούνται στον 10ο-14ο αιώνα. Τα επόμενα χειρόγραφα σχετίζονται με τις μεταφράσεις των: Ευθυμίου Αγιορείτη (σσ. 195-201), Γεωργίου Αγιορείτη (σσ. 201-211) και Εφραΐμ Mtsire⁴ (σ. 211) με μόλις 3 χειρόγραφα του 12ου-13ου αι., του 15ου-16ου και του 16ου-17ου αιώνα αντίστοιχα.

3. Για τους Γεωργιανούς πατέρες που μόνασαν και έδρασαν στη Μονή Ιβήρων στα γεωργιανά υπάρχουν δύο προσωνύμια: Αγιορείτης και Αθωνίτης.

4. Ο Εφραΐμ Mtsire (= ο μικρός) έζησε τον 11ο αιώνα και έδρασε αποκλειστικά στο Μαύρο Όρος κοντά στην Αντιόχεια. Πρόκειται για τον σημαντικότερο μεταφραστή και λόγιο της εποχής του. Είναι λογικό το ότι και η Γεωργιανή αδελφότητα του Αγίου Όρους ενδιαφέρθηκε να αποκτήσει μερικές από τις μεταφράσεις του. Ο Εφραΐμ είναι ευρέως γνωστός στους βυζαντινολόγους εκτός των άλλων και για το πρωτότυπο κείμενο

Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας κατέχει συνολικά 30 γεωργιανά χειρόγραφα (σσ. 212-223). Η Γαλλία έχει πλούσια παράδοση στη μελέτη του γεωργιανού μεσαιωνικού κόσμου. Τρεις είναι οι ερευνητές που σχετίζονται με τη μελέτη των γεωργιανών χειρογράφων: Marie-Félicité Brosset (1802-1880), Ekvtime Takaishvili (1863-1953) και Bernard Outtier (γ. 1941) (σύντομες βιογραφίες τους σσ. 212-214). Το παλαιότερο γεωργιανό χειρόγραφο της Γαλλίας χρονολογείται στον 10ο-11ο αιώνα. Πρόκειται για τη Συλλογή των λειτουργικών κειμένων και έχει εξαιρετική αξία, καθώς εμπεριέχει το κείμενο της ιεροσολυμίτικης λειτουργίας του 5ου-8ου αιώνα (Geo. 3. Lectionary, σ. 215). Εκτός από αυτά τα 30 υπάρχουν και 4 τμήματα από τα γεωργιανά χειρόγραφα που έχουν εισαχθεί κατά λάθος στα συριακά τετραευαγγέλια (βλ. λεπτομέρειες σσ. 222-223).

Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ο αριθμός των γεωργιανών χειρογράφων στην Αρμενία, καθώς πάρα πολλά φύλλα και τετράδια έχουν τοποθετηθεί στα αρμενικά χειρόγραφα (λεπτομέρειες σσ. 224-231).

Στο Παράρτημα της υπό συζήτηση έκδοσης αναφέρονται τα επιμέρους χειρόγραφα που σώζονται διάσπαρτα σε διάφορες χώρες (σσ. 231-238). Η έκδοση εμπεριέχει πλούσιο έγχρωμο φωτογραφικό υλικό (σσ. 239-316). Παρουσιάζονται τα φύλλα τόσο με τα κείμενα όσο και με διάφορες μικρογραφίες (βλ. σσ. 255-262). Ο τόμος ολοκληρώνεται με την παράθεση της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε (σσ. 317-345) και με ένα Θεματικό Ευρετήριο (σσ. 346-351).

Η κύρια προσφορά του βιβλίου είναι η ακριβής και αναλυτική παρουσίαση όλων των γεωργιανών χειρογράφων που σώζονται εκτός Γεωργίας. Θα πρέπει, ωστόσο, να υπογραμμίσει κανείς και την επίπονη προσπάθεια των συγγραφέων προκειμένου να τα εντοπίσουν και να τα μελετήσουν. Η ομάδα επεξεργάστηκε την υπάρχουσα βιβλιογραφία και στη συνέχεια ερεύνησε επιτόπου ορισμένα Κέντρα, Ινστιτούτα και Βιβλιοθήκες που κατέχουν τα γεωργιανά χειρόγραφα. Ο μεταφραστής του τόμου στα αγγλικά αντεπεξήλθε στο δύσκολο έργο της σωστής απόδοσης όλων των σχετικών όρων. Ο τόμος επιτρέπει την άμεση επαφή του αναγνώστη με το περιεχόμενο των χειρογράφων. Κατά συνέπεια, πρόκειται για εργασία που συμβάλλει σημαντικά στη μελέτη της λογιουσύνης και της χειρόγραφης παράδοσης όχι μόνο της μεσαιωνικής Γεωργίας αλλά και της χριστιανικής Ανατολής γενικότερα.

EKA TCHKOIDZE
Iliia State University, Tbilisi

που έγραψε για τον βίο και την μέθοδο του Συμεών Μεταφραστή, βλ. C. HØGEL, *Symeon Metaphrastes: Rewriting and Canonization*, Copenhagen 2002, 69-70.